

ALGUNES CONSIDERACIONS ENTORN DE L'EDICIÓ PRINCEPS DELS “DIÁLOGOS DE MEDALLAS INSCRICIONES Y OTRAS ANTIGUEDADES” D'ANTONI AGUSTÍ (1587) DE LA “HISPANIC SOCIETY OF AMERICA”

Immaculada Socias

HISPANIC SOCIETY OF AMERICA

La “Hispanic Society of America” custodia una magnífica primera edició dels *Dialogos de Medallas* d'Antoni Agustí, editada a Tarragona per Felip Mei el 1587¹.

Aquesta institució va ser fundada l'any 1904 per Archer Milton Huntington (1870-1955), membre d'una importantíssima família d'industrial americans². El seu pare, Collis P. Huntington, havia estat el fundador de la companyia de ferrocarrils Central Pacific Railroad i de les dressanes de Newport News Shipbuilding, a més de ser el promotor d'altres renombrades iniciatives empresarials. Com a resultat d'aquestes importants activitats econòmiques, Archer Huntington va heredar una de les fortunes més imponents dels USA, i com altres rellevants col·leccionistes nordameri-

-
1. AGUSTIN, Antonio, *Diálogos de Medallas, inscripciones y otras antigüedades*. Ex Biblioteca Ant. Augustini Archiepiscopi Tarraconen. En Tarragona por Felipe Mey, 1587. The Hispanic Society of America.
  2. GILMAN PROSKE, Beatrice, *Archer Milton Huntington*. New York: The Hispanic Society of America, 1965.

cans, com els Frick, els Morgan, els Guggenheim, o els Rockeller, Huntington va dedicar una bona part dels seus recursos financers a la constitució d'una col·lecció d'art hispànic.

La Hispanic Society of America és la seu d'un Museo, inaugurat el 1908, que acull magnífiques obres d'art. Així mateix també disposa d'una important biblioteca amb un ampli i ric fons, en el qual destaquen valuosos incunables i primeres edicions tant rellevants com el *Tirant lo Blanc* (1490), *La Celestina* (1499), *El Quixote* (1605) i los *Dialogos de Medallas* (1587).

Fig. 1 - Portada del *Dialogos de Medallas*. En Tarragona por Felipe Mey, 1587.
Hispanic Society of America

BREU PERFIL D'ANTONI AGUSTÍ (SARAGOSSA, 1517 - TARRAGONA, 1586)

No ponderaré aquí la importància del savi humanista i arquebisbe de Tarragona, que es suficientment coneguda i abastament tractada, ni tam-

poc desgranaré la seva biografia, però sí que retindré alguns dels seus episodis vitals, relacionats directament amb la seva trajectòria com antiquari i humanista³. Mayans y Siscar en la seva biografia d'Agusti ofereix una atractiva descripció:

“Fue don Antonio Agustín de alta estatura, pero bien proporcionado; su pelo rubio; sus ojos chicos; su vista enflaquecida por la continua lección, especialmente de libros manuscritos y por la atenta observación de las cosas más delicadas que contenian las medallas, inscripciones y demás antigüedades que miró y remiró. Por eso siempre llevaba anteojos”⁴.

La seva activitat com humanista contempla diverses facetes com juríconsult, canonista, filòleg i antiquari. Una de les seves contribucions més

3. La personalitat i l'obra d'Antoni Agustí ha merescut al llarg del temps l'atenció de molts estudiosos, generant una bibliografia molt abundant, tanmateix algunes de les obres d'obligada referència són: MAYANS Y SISCAR, Gregorio, *Dialogos de las armas y linages de la nobleza de España*, los escrivia D. Antonio Agustín, Arzobispo de Tarragona, cuya obra posthuma he cotejado con varios libros ... Madrid: Juan de Zúñiga, 1734. p. 96. A la part final d'aquesta obra hi ha una extensa biografia d'Antoni Agustí, referència obligada de la majoria d'autors que tracten la figura d'Agusti. ARCO, Angel del, *La Imprenta en Tarragona*. Tarragona: Imprenta de José Pijoan, 1916. ZULUETA, Francis de, “Antonio Agustín”, *Boletín Arqueológico*. Tarragona. Año 1946, julio-diciembre, BLANCH, Josep, *Arxiepiscopologi de la Santa Església Metropolitana i Primada de Tarragona*. Tarragona: Diputació Provincial de Tarragona, 1951, MORERA, Emili., *Tarragona cristiana*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 2001. *Jornades d'Historia Antoni Agustí (1517-1586) i el seu temps*, Tarragona: 1986. Barcelona, 1988-1990. 2 vols. SERRAI, Alfredo, “Il nesso biblioteconomia-bibliografia nella proposta di Antonio Agustín”, in SANTORO, Marco, *Stampa in Italia nel Cinquecento*: atti del convegno, Roma, 17-21 ottobre, 1989. ROMA: Bulzoni, 1992, p. 119-132. CARBONELL MANILS, Joan, *Epigrafia i Numismatica a l'epistolari d'Antonio Agustín (1551-1563)*. Tesi Doctoral (Microforma). Bellaterra: Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1992. DURAN, Eulalia., “Antonio Agustín y su entorno familiar”, *Antonio Agustín between Renaissance and Counter Reform*. CRAWFORD, M.H., editor. London: The Warburg Institute. University of London, 1993, XXIV, p. 5-18. CARBONELL BUADES, Marià, “Antoni Agustí i la Capella del Santíssim Sagrament de la Catedral de Tarragona”, *Antoni Agustí, Bisbe de Lleida i arquebisbe de Tarragona (1517-1586)*. Edit. Esther Balasch. Lleida: Amics de la Seu Vella, 1995. p. 217-239. ALCINA ROVIRA, Juan F., “La dispersión de los libros y monetario de Antonio Agustín (1586-1594)” en *Humanismo y pervivencia del mundo clásico: Homenaje al profesor Antonio Fontán*.—Alcañiz, Instituto de Estudios Humanísticos / Madrid, CSIC, 2002. 5 vols.p. 331-358. MAYER, Marc, “Antonio Agustín entre política y humanismo: reflexiones sobre su aportación a la Epigrafía”, *ibidem*, 2002, p. 359-373.
4. MAYANS Y SISCAR, Gregorio, *Dialogos de las armas y linages de la nobleza de España*, 1734. p. 96.

remarcables i lloades va ser la classificació raonada i metòdica de l'epigrafia, heràldica i numismàtica, activitat valorada, entre d'altres, per Fulvio Orsini i Paolo Manuzio que el van reconeixer com un dels restauradors més eminents de l'antiguitat⁵.

La seva formació humanística la va rebre a Itàlia. El 1535, als 18 anys, va anar a Bolonia a estudiar jurisprudència, on, entre altres personalitats, va entrar amb contacte amb Andrea Alciato, trasllandant-se després a Padua, lloc on va aprofundir en el coneixement del llatí i del grec. El 1544 es anomenat auditor de la Rota, i és a partir d'aquest moment que es relaciona intensivament amb humanistes i antiquaris italians, com Fulvio Orsini, amb el qual l'unirà una fructífera relació intel·lectual i amical, amb el napolità Pirro Ligorio, o amb el francès Jean Matel⁶. A la vegada que exerceix com a docte humaniste, també porta a cap una intensa activitat com a diplomàtic apostòlic a Anglaterra, Alemanya, Flandes i França, llocs en els que també entrarà amb contacte amb els cercles humanistes. Aquesta intensa activitat va quedar, en certa manera truncada, quan l'any 1664, al cap de casi cinquanta anys d'absència, va retornar a Espanya, i va prendre primer possessió del bisbat de Lleida, una diòcesis aleshores poc important, i després, l'any 1576 de la mitra arquebisbal de Tarragona.

Tant a Lleida, com a Tarragona Agustí va continuar estudiant el numari romà, tot i que la seva biblioteca, la col·lecció de medalles i altres antiguitats no arribarien a Catalunya fins a mitjans de 1566. En aquests anys també va començar a col·leccionar monedes hispaniques, tot i que li mereixien una opinió molt poc favorable: "*Di qua si trovano poche (medaglie) e quelle, di triste maestri et caratteri ...*"⁷.

La seva activitat a Lleida es deixa notar, entre altres aspectes, amb l'impuls que dona a l'impremta, on hi treballan els tipògrafs Pedro Robles d'Alcala de Henares i Juan Villanueva de Guadalajara. A Tarragona també va establir una fecunda relació amb el impressor valencià Felip Mei, les

---

5. LYELL, James Patrick Ronaldson, *Early book illustration in Spain*. New York: Hacker Art Books, 1976.

6. EGIDO, Aurora, vid. "Numismática y literatura", *La rosa del silencio. Estudios sobre Gracian*. Madrid. Alianza Universidad 1996.. En aquest capítol, l'autora ofereix una atractiva relació entre numismàtica i emblemàtica, p. 176 i ss.

7. CARBONELL MANILS, Joan, *Epigrafia i Numismática a l'epistolari d'Antonio Agustín (1551-1563)*. Tesi Doctoral (Microforma), 1992.p. 59.

premses del qual estaven ubicades en el mateix palau arquebisbal⁸. En una carta que Agustí adreça a Jerónimo Zurita li comenta:

*“Aquí tengo un impresor mozo, pero bien entendido, hijo de la Viuda de Mei, de Valencia. Anda asentando su imprenta con poco caudal. Ayudale su madre y su padastro y yo más de lo que otros harían. Tenemos esperanzas de papel de Barcelona y de Girona, que es como el del Peregrino de Genova”*⁹.

Sembla que durant la seva prelatura a Catalunya, Agustí va mantenir una actitud tolerant, fet que no deixa de cridar l'atenció en un clerge que havia participat –i molt activament– en el Concili de Trento (1545-1563). I Malgrat la llunyania, Agustí va saber mantenir, a través de la seva erudita correspondència, els seus vincles amb el culte mon romà. Tanmateix, a Tarragona també es va saber envoltar de canonges de formació humanista, com és el cas, per exemple, de Melchor de Biure o Andreu Lluís Gili. I la seva biblioteca en el palau arquebisbal sovint era visitada per els estudiosos que recalaven a Tarragona.

No voldria acabar aquests breus apunts biogràfics sense esmentar, encara que sigui de passada, la seva important biblioteca i el seu “hortus arqueologicus” al palau arquebisbal¹⁰. Certament, resta encara per fer una valoració de la seva col·lecció artística, es a dir, de les seves escultures de marbre, dels petits bronzes, de les pintures, dels tapissos. Recerca, que, sens dubte, proporcionarà una encara més atractiva llum a la figura d'aquest egregi savi del Renaixement.

Antoni Agustí, després d'una intensa vida com humanista i prelat, va morir el 31 de maig de 1586. Esta enterrat a la Capella del Santíssim

---

8. Sobre l'impremta a Tarragona vid. ARCO y MOLINERO, Angel, *La imprenta en Tarragona. Apuntes para su historia y bibliografía*. Tarragona: Imp. De José Pijoan, 1961. Vid. també ARCO, Ricardo del, *El Arzobispo D. Antonio Agustín*. Tarragona: Imprenta Francisco Sugrañes, 1910, p. 107. DURAN, Eulalia., “Antonio Agustín y su entorno familiar”, *Antonio Agustín between Renaissance and Counter Reform*. CRAWFORD, M.H., editor. London: 1993., p.16.

9. MAYANS y SISCAR, Gregorio, *Dialogos de las armas .....*, 1734., p. 103.

10. MAYER, Marc., “El hortus arqueologicus de Antonio Agustín según el manuscrito de Antonio de Povillon”, en C. Schrader, C. Jordán, J. A. Beltrán, *Didaskalos*, p. 217-224. SANCHEZ, J., “El museo arqueológico de Antonio Agustín”, *Jornades d'Història*, vol I, pp 495-506.

Sagrament de la Seu tarragonina, obra promoguda amb el seu pecuni i realitzada per l'excel·lent arquitecte reixentista Pere Blai¹¹.

L' EDICIÓ PRINCEPS DE TARRAGONA DE 1587

A la segona meitat del segle XVI s'assisteix a casi una simultànea publicació a França, Itàlia, Flandes, Alemanya i Espanya d'obres dedicades a la història metàl·lica, com per exemple, *Le promptuaire de medailles* (1553) de Guillaume Rouillé, *Epitome du Thrésor* (1553) de Jacopo Strada, *Discorsi sopra le medaglie de gli antiche* (1555) de Enea Vico, *Discorso sopra le medaglie* (1559) de Sebastiano Erizzo, i els *Dialogos de Medallas* (1587) d'Antoni Agustí¹².

Aquest notabilíssim elenc d'obres constitueix una prova eloquent de la importància que a la segona meitat del segle XVI assoleixen els estudis numismàtics, els quals, conjuntament amb els textos clàssics i les restes de l'antiguitat constitueixen la font bàsica del saber humanista.

Es així que les medalles es converteixen en una de les fonts principals per antiquaris, artistes i mitògrafs perquè permetien un coneixement de primera mà de la història de Roma, de la mitologia i dels símbols de l'antiguitat, lluny de les hibridacions del món medieval. De fet, l'atenció dedicada a la numismàtica i a la història metàl·lica constitueix una de les grans conquestes de la cultura dels segles XVI i XVII.

Francis Haskell explica magistralment que les monedes i les medalles eren apreciades per els antiquaris fonamentalment com a documents històrics. Com era el cas, per exemple de Enea Vico, el qual comentava que si no fos per la existència de les medalles, de les inscripcions i de les "mirabile rovine" es podria dubtar de la veracitat dels grans episodis de la història de Roma¹³. Però les medalles també podien constituir una font

---

11. CARBONELL BUADES, Marià, "Antoni Agustí i la Capella del Santíssim Sagrament de la Catedral de Tarragona. Lleida: 1995. P.217-239

MATA, Sofia, "El Sepulcre d'Antoni Agustí (1517-1586), bisbe de Lleida i arquebisbe de Tarragona". A *La Seu vella i Lleida a l'època moderna*. Anuari d'Història i Cultura. Associació amics de la Seu Vella de Lleida, nº 4. Any 2002-2003.

12. HASKELL, Francis, dedica una interessant reflexió en torn de la història metàl·lica en el seu important llibre, *La Historia y sus imágenes: el arte y la interpretación del pasado*. Madrid: Alianza, 1994. Particularment vegis el capítol "Los primeros numismáticos", p.14-21. I també el "Retratos del pasado", p. 25-35.

visual de primer ordre, com així ho reconeix el mateix Antoni Agustí: “No hay duda sino que los pintores y los escultores y los plateros, y otros maestros de obrar semejantes, y principalmente, los que hazen monedas o las manden hacer, se pueden aprovechar de los antiguos de muchas maneras: havindose perdido todas estas artes, como se vee por las obras de cien años atrás ... Hai en las medallas gran muestra del perfecto debuxo y natura de todos los personajes y cosas que se representan del natural ...”¹⁴. I mes endavant continua: “... de las medallas se aprende como se pinta el crocodilo y el hipopotamo, y la esfinge y el rinoceronte, y como pintaban los antiguos a Escila, y a la Quimera, y a Pegaso y a las Sirenas ....”¹⁵.

L'exemplar dels *Dialogos de Medallas* de la Hispanic Society tradicionalment ha estat considerat el millor i el més buscat per els “connaisseurs”¹⁶. Aquesta edició amb les planxes originals es molt rara, perquè hi han altres exemplars il·lustrats amb gravats diferents, d'una qualitat inferior. La seva raresa també explicaria perquè la gran majoria dels panegiristes d'Antoni Agustí, com Andreas Schott, Gregorio Mayans y Siscar o d'altres, basen el seus comentaris amb edicions posteriors a la renomada de 1587.

L'exemplar de la Hispanic Society consta de 470 pàgines i és en 4º. Presenta una introducció manuscrita en francès a la contraportada. Està il·lustrat amb 27 planxes calcogràfiques amb els gravats de les medalles. I al final del llibre, en una fulla enganxada al quadernet, hi ha el que es pot considerar el primer retrat d'Antoni Agustí.

A la portada hi ha el títol a sota del qual hi consta: *Ex. Bibliotheca Ant. Augustini. Archiepiscopi. Tarraconen.*, i en la seva part inferior el peu d'impremta (Tarragona: Felipe Mey, 1587). En el centre, campeja l'escut

13. HASKELL, Francis, *La Historia y sus imágenes*, 1994, p.13.

14. AGUSTI, Antoni, *Dialogos*, p. 10.

15. AGUSTI, Antoni, *Dialogos* p. 12.

16. Sobre la localització dels exemplars de l'edició de 1587 dels *Dialogos de Medallas* es pot consultar a SIMON DIAZ, José Simón, *Bibliografía de la literatura hispánica*. Madrid: Consejo Superior Investigaciones Científicas, Instituto “Miguel de Cervantes” de filología hispánica, 1972, tomo IV. ALCINA ROVIRA, Juan F., “Notas sobre la imprenta de Felipe Mey en Tarragona (1577-1587)” en DOMINGUEZ DOMINGUEZ, Juan Francisco (ed), *Humanae Litterae. Estudios de Humanismo y tradición clásica en homenaje al profesor Gaspar Morocho Gayo*. León: Universidad de León, 2004. Dono les gràcies al professor Alcina Rovira per les valuoses observacions i suggeriments que m'ha fet a propòsit d'aquesta recerca.

heraldic de l'arquebisbe. Aquest és un gravat xilogràfic força rudimentari probablement elaborat per un gravador local que contrasta extraordinàriament amb l'excel·lent qualitat gràfica assolida per les il·lustracions numismàtiques. Precisament, Agusti en una carta fa referència al significat heràldic del seu escut: “*Stelle nelle medaglie ... et l'Aquila segno principale di romani*”¹⁷

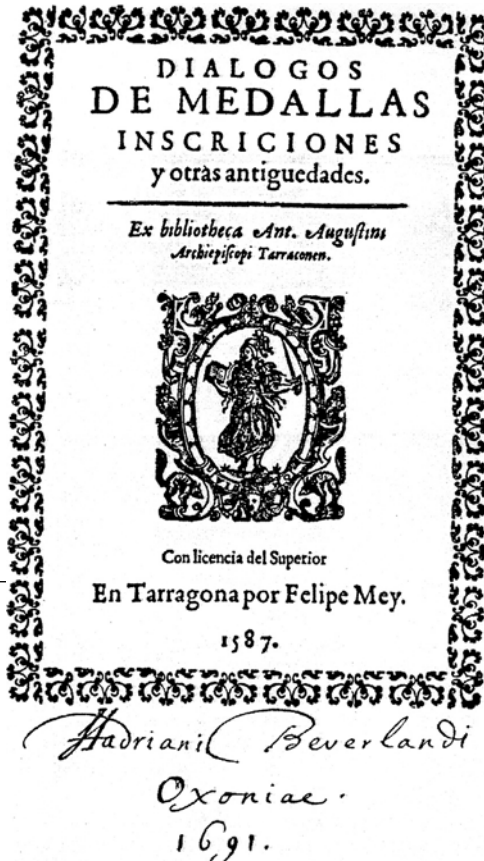

Fig. 2 - Portada del *Dialogos de Medallas*. En Tarragona por Felipe Mey, 1587.
British Library

17. ALCINA ROVIRA, J.F., "Notas sobre la imprenta de Felipe Mey ....", nota 47, p.42

Antoni Palau refereix que hi han exemplars de l'edició de 1587 amb portades diferents¹⁸, aspecte visible en la de Londres, que exhibeix una figura alegòrica femenina (Fig 2) que Arco Molinero¹⁹ considera apòcrifa. Un exemple també curiós és el de la Biblioteca Nacional de Madrid el qual presenta la seva portada enterament dibuixada a plomi seguint exactament el model tipogràfic²⁰ de l'edició de 1587.

Fig. 3 - Portada del *Dialogos de Medallas*. En Tarragona por Felipe Mey, 1587. Biblioteca Nacional. Madrid.

-
18. PALAU y DOLCET, Antonio, *Manual del librero Hispano Americano*. Barcelona: Librería de Anticuaría de A. Palau, 1948, nº 4097.
19. DEL ARCO Y MOLINERO, Angel, *La imprenta en Tarragona*. Tarragona: 1916, p. 436. Aquesta portada es reproduïda per LYELL, J.R.R., *Early Book Illustration in Spain*. New York: Hacker Art Books, 1976, p. 236.
20. Biblioteca Nacional. Madrid. Antonio Agustín, *Dialogos de Medallas inscripciones y otras antiguedades*. Tarragona: Felipe Mey, 1587. R-7708. Tota la lleteria, l'escut i els ferrets tipogràfics estan dibuixats a plomi. L'índex és manuscrit. Les il·lustracions de les medalles estan després del Dial·leg IV i no hi ha cap retrat de l'Antoni Agustí.

I en darrer lloc, si es comparen dues portades, aparentment iguals, com la de la Hispanic Society (Fig 1) i la de Tarragona²¹ (Fig. 4), es veura que són diferents ja que presenten subtils diferències en les talles de l'escut i en la seva lleteria.

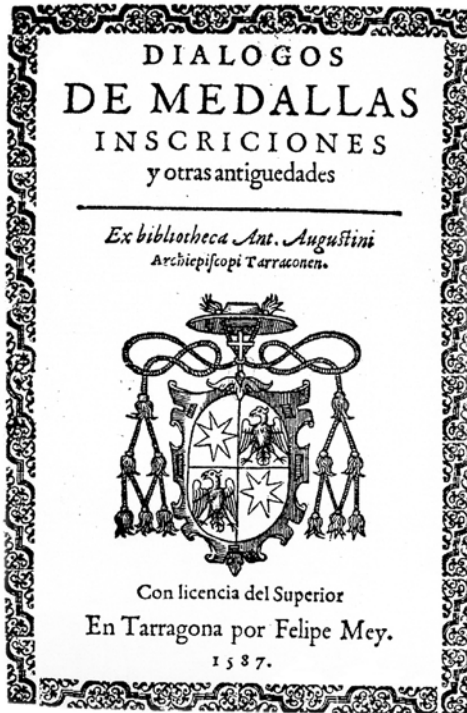

Fig. 4 - Portada del *Dialogos de Medallas*. En Tarragona por Felipe Mey, 1587. Hemeroteca Municipal de Tarragona. Llegat Babot.

Els *Dialogos de Medallas*, com és sobradament conegut, són un compendi dels coneixements numismàtics d'Antoni Agustí. Sembla que va ser

21. Hemeroteca Municipal de Tarragona. Llegat Babot. Aquest exemplar porta inscrit a les seves cobertes "Biblioteca Salvà" i a l'interior el nom del llibreter, J.Porter. Vid. SALVA y MALLEEN, Pedro, *Catálogo de la Biblioteca de Salvà*. Valencia: Imprenta de Ferrer de Orga, 1872. A la Bibliothèque Nationale de France he pogut examinar un exemplar dels *Dialogos de Medallas* (1587) a la portada del qual hi consta la següent nota manuscrita: "Es de Pau Gomis notari de Tarragona".

Rodrigo Zapata, parent seu, qui el va impulsar a la seva publicació. I es ell qui llegeix els esborranys, els hi corregeix i li tramet material nou per ampliar i enriquir aquells apunts que Agustí havia començat a treballar quan era a Roma, a Alife i a Sicília²².

Els *Dialogos*, contrariament al que era usual en un humanista del segle XVI, no estan escrits en llatí, la llengua culta per excel·lència, sino en castellà. En una epístola dirigida al seu amic Fulvio Orsini explicita els motius per fer-ho així. La primera raó que addueix és que tracta de coses molt conegudes a Itàlia, però poc a Espanya. La segona, perquè el llibre fa referència a medalles espanyoles, i la tercera perquè preten divulgar els coneixements numismàtics²³.

Agustí articula el text en forma de diàleg entre tres persones, que es designen per les lletres A, B, C, forma expositiva que atorga un caràcter didàctic a l'obra. Segons Andreas Schott, la A fa referència a Agustí, la B a Rodrigo Zapata, fill de la seva germana i al seu germà, Joan Agustí²⁴.

Els *Dialogos de Medallas* estan dividits en 11 capítols:

1. Que cosa son las medallas, y si son monedas, y que provecho se saca dellas.
2. De los reversos, y del provecho dellos, y especialmente de los reversos de las virtudes, y de sus compañeras.
3. De los reversos de las provincias, y de las ciudades y rios.
4. De los reversos de los edificios
5. De los reversos de los animales, y de otras cosas que se dan a los dioses de los gentiles.
6. De las medallas de los de fuera de Roma, de África, Francia y España.
7. Continuanse las medallas de España.
8. Prosiguense las medallas de la provincia Tarraconense, y después de la Bética y la Lusitania.

---

22. CARBONELL Manils, Joan, *Epigrafia i numismàtica a l'epistolari d'Antonio Agustín (1551-1563)*. Barcelona: 1992, p. 68.23. CARBONELL MANILS, Joan, "El estudio de la iconografía numismática en el siglo XVI. Antonio Agustín malgre lui", en CAMPO, M. (ed), *Les imatges monetàries: llenguatge i significat*. Barcelona: Museo Nacional de Catalunya, 2003.

24. SCHOTT, Andreas, *Dialogos de Medallas, inscripciones y otras antigüedades de Don Antonio Agustín, Arçobispo de Tarragona con la interpretación latina de Don Andres Scotto, Opera Omnia*. Lucae: Typis Joseph Rpchii, 1774, fol. 3.

9. De las inscripciones y particularmente de la inscripcion de S. Juste de Barcelona.
10. De las inscripciones antiguas del tiempo de Ciceron, y de otros buenos tiempos, y de personas señaladas entre romanos.
11. De las medallas falsas, y letreros falsos, y de los que han escrito de medallas y inscripciones.

Els *Dialogos de Medallas* agustinians van aconseguir un sensacional èxit i es van veure reeditats en nombroses ocasions. Rivero dona noticia de les següents : Venecia (1592), Roma (1592, 1625, 1648, 1650, 1696, 1698 y 1736); Amberes (1616, 1653); Zaragoza (1653), Madrid (1774), i Luca (1774)²⁵. I parlant d'edicions, m'ha cridat l'atenció que un il·lustre historiador de l'envergadura de Francis Haskell citi com any de la primera edició dels *Dialogos* el 1590:

“ ... cui dotti e vivaci dialoghi sulle medaglie antiche apparvero nel 1590, rendendo in breve tempo facilmente accessibili (in varie edizioni e traduzioni) le ricerche di tutti i suoi predecessori ... ”²⁶.

ELS GRAVATS DEL “DIALOGOS DE MEDALLAS”.

L'exemplar de la Hispanic Society esta il·lustrat amb 27 planxes cal·logràfiques, rotulades de la A a la EEE, amb lletres gregues i numeració romana, la qual es correspon amb els diversos fragments dels *Dialogos*. A cada planxa hi ha sis medalles, presentades per el seu anvers i revers. (Fig. 5). Les medalles són fonamentalment romanes, pero també n'hi han algunes de gregues o d'hispaniques. Un aspecte sorprenent és que els gravats numismàtics tan sols il·lustren els dos primers dialegs. Sens dubte, aquesta tasca inacabada indica una situació problemàtica en quan al procés d'execució dels gravats, potser accentuada per la mort d'Antoni Agusti l'any 1586.

25. RIVERO, C.M. del, “Don Antonio Agustín, príncipe de los Numismáticos españoles”. *Archivo Español de Arqueología*, Madrid, 1945, vol. 18. p. 97-123. Aquest autor, com altres que parlen dels *Dialogos*, es basa en edicions posteriors.

26. HASKELL, Francis, *La Historia y sus imágenes*, 1994, p.20

Fig. 5 - Gravat calcogràfic que il·lustra el *Dialogos de Medallas*, editat en Tarragona por Felipe Mey, 1587..

Des del punt de vista artístic, cal subratllar que la gran majoria de les medalles presenten una alta qualitat gràfica, amb una resolució molt fina i elegant. Si s'observa el conjunt medallístic es veurà la intervenció de diversos gravadors, dels quals, per ara i tant, no es coneixen ni els noms, ni tampoc massa les circumstàncies específiques que van incidir en la seva gestació.

Segons refereix el seu amic, Pere Galès, Agustí ja tenia impresos els *Dialogos* l'any 1582²⁷, però en una carta del mes de gener de 1583 l'arquebisbe comenta a Fulvio Orsini que sols li falten els gravats perquè aquesta obra vegi la llum. Sens dubte, aquest retràs en la seva publicació és molt eloquent, perquè revela que l'arquebisbe considerava els gravats com una part fonamental de la seva obra, tant que no dubte en aplaçar la seva publicació cinc anys.

L'esmentada carta de Agustí a Orsini és molt interessant perquè desvetlla una sèrie de circumstàncies molt suggestives des del punt de vista de la història de l'art, literalment diu:

*“Desidero que stampino le medaglie secondo li desegni mandato. E ben vero che in alcuni retratti non riesce bene la pittura, la quale potrà costì acconciarsi cercando simili medaglie. V.S. mi farà gratia di favorire questa impresa, poiche mi scrive il mio Mollano, che non li dispiace se non la lengua”*²⁸.

A finals del segle XVI, ni a Tarragona, ni a cap altre taller d'Espanya existien gravadors capaços d'oferir un producte de la qualitat assolida per les medalles agustinianes. Situació que l'arquebisbe tarragoní tenia molt present com posa de manifest en una altra carta que remet a Orsini el mes de setembre de 1583, en la que li comenta: *“Per fornir di me dialogi hó bisogno d'un giovane che sappia far in legno, ò in rame le medegalie, et la difficoltà batte in far bene il ritratto della faccia, che delli roversi ben si trova in queste parti chi li faccia bene. Manco male serà mandarvi il disegno et farsi far in Roma”*²⁹.

Com he remarcat, Agustí considerava l'execució dels gravats com una part indispensable dels *Dialogos de Medallas*. Pretenia aconseguir imatges de qualitat, malgrat els problemes artístics que es podia trobar o el seu elevat cost econòmic. I realment es va pendre moltes molesties perquè la seva empresa fos exitosa. En aquest sentit, són particularment interessants les observacions que va realitzar al reconèixer que en el país es podien trobar

---

27. ALCINA ROVIRA, J.F., *Notas sobre la imprenta de Felipe Mey* .... p. 39, nota 41.

28. *Opera Omnia*, VII, 262

29. *Opera Omnia*, VII, p. 263

gravadors acceptables per fer els revers de les medalles, però no els l'anvers amb les efègies dels emperadors, operació molt més complicada i que requeria una execució molt acurada.. Per paliar aquesta mancança va ordenar fer calcs, dibuixos o “pintures” procedents de la seva excepcional col·lecció de monedes i les va enviar a un taller romà de qualitat com podia ser, per exemple, el d'Antoine Lafrery, un dels editors romans més importants de l'època, seguint els passos del seu amic Fulvio Orsini, el qual també havia emprat els serveis d'aquest editor³⁰.

En una nova carta a Fulvio el gener de 1583 Agusti insisteix que si “*in alcuni ritratti non riesce bene la pittura*”³¹ es tingui en compte una medalla de característiques semblants. Probablement, la “pintura” fassi referència a dibuixos o calcs acolorits a fi de captar les masses compositives i els contrallums i facilitar d'aquesta manera la tasca al gravador. A la Biblioteca de la Universitat de Barcelona he pogut examinar un *Album de Medallas de Emperadores romanos* amb excel·lents dibuixos acolorits de medalles, sobre els quals es atractiu pensar que podrien correspondre a aquesta practica que esmenta l'egregi humanista en el seu epistolari³². (Fig. 6)

Fig. 6 - Dibujos de l'Album de Medallas. Manuscrit de la Biblioteca Universitat de Barcelona.

30. NOLHAC, Pierre, *La Bibliothèque de Fulvio Orsini*. Geneve : Slatkine reprints. Paris. Honoré Champion, 1976. pp. 40 i 44.

31. *Opera Omnia*, VII, p. 262.

32. Biblioteca Universitat de Barcelona. Ms 271 . *Album de Medallas de Emperadores romanos*. La darrera signatura senyala que provenia de la biblioteca del convent de Sant Josep de Barcelona. En el fol. n° 1 hi ha un paper adherit que diu: “*Libro en que hay copiadas muchas medallas perfectamente ...*” El meu agraïment a Jordi Torra, cap de la secció de reserva de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, el qual m'ha proporcionat aquesta valuosa notícia.

Actualment, estic treballant sobre la col·lecció artística d'Antoni Agustí i encara que hi han moltes qüestions emboirades, un dels noms artístics que sura és el del pintor Francesco Stella, el qual sembla que podia haver rebut l'encarrec de l'arquebisbe de fer els dibuixos de les medalles amb la finalitat de ser gravats a Roma.

Un aspecte a destacar és la gran qualitat de la col·lecció numismàtica agustiniana, valorada unaniment per la crítica internacional i que representa una importantíssima valència afegida als *Dialogos de Medalles*. És així que la majoria de les medalles que es reproduïxen eren de l'arquebisbe³³, el qual també disposava de nombrosos dibuixos numismàtics, un centenar dels quals van anar a parar a les mans del bibliofil Pedro Salvà. Efectivament, aquest en el seu *Catálogo*³⁴ fa constar el manuscrit *Dibujos originales de 101 medallas antiguas, y algunos apuntes autografos del mismo Agustin*,. Medalles, però que són diferents de les que il·lustren l'edició de New York.

Sobre les vicisituds de les planxes de les medalles, esdevingudes quasi mitiques, hi han diverses explicacions. Ja Andreas Schott les va cercar inútilment per publicar-les en la seva versió llatina dels *Dialogos de Medallas*. Aquest, en la epistola preliminar dels *Dialogos* (Antwerpen, apud H. Aertssium, 1617) es refereix als gravats: "*Nam quas Romae olim Ant. Augustinus V. CI laminas suo aere sculpendas curarat, eae Praesule vita, qua immortalis dignus erat, functo, in Hiberiam translatae, possessore mutato, redimi pretio non poterant*". Segons aquest text, Agustí va encarregar els gravats a Roma, pagant-los del seu pecuni i després de la seva mort les planxes van passar a mans d'una altra persona que no les va voler vendre quan aquestes van ser traslladades a Tarragona.

Considero que un dels testimonis de primer ordre sobre el parader d'aquestes planxes és l'aportat pel bibliofil Charles Antoine La Serna Santander quan comenta «... *ces planches ne sont pas perdues, elles existent encore. Je m'empresse d'appendre aux savants que ce monument précieux*

---

33. Una part d'aquesta col·lecció, més de 2200 medalles i monedes, es conserva actualment a la Biblioteca de El Escorial. Vid. CARBONELL, Marià, "Antoni Agustí i la Capella del Santíssim Sagrament de la Catedral de Tarragona" ....., 1995.

34. SALVA y MALLEN, Pedro, *Catálogo de la Biblioteca de Salvà*. Valencia: Imprenta de Ferrer de Orga, 1872, vol. II, nº 3535.. Sobre Salvà es pot consultar, entre altres publicacions, a SANCHEZ MARIANA, Manuel, *Bibliofilos Españoles. Desde sus origenes hasta los albores del siglo XX*. Madrid: Biblioteca Nacional- Ministerio de Cultura -Ollero & Ramos, Editores, 1993, p. 88.

se trouve déposé dans ma bibliothèque, et que les planches sont dans le meilleur état possible, comme on peut s'en convaincre per l'epreuve ci-jointe ». I efectivament en el seu *Catalogue* reprodueix un gravat que es correspon al publicat a l'edició de 1587³⁵. (Fig. 7)

Fig. 7 - Gravat calcogràfic que il·lustra el *Catalogue des Livres de la Bibliothèque de M. C. de la Serna Santander*, 1803.

35. LA SERNA SANTANDER, Charles Antoine, *Catalogue des livres de la Bibliothèque de M.C. de la Serna Santander : redigé et mis en oordre par lui-meme, avec des notes bibliographiques et littéraires*. Bruxelles: (s.n.), 1803.

En els *Dialogos*, Agustí comenta i interpreta les medalles a la llum d'un extens i erudit repertori d'autors de l'antiguitat, com Virgili, Horaci, Ovidi, Catul, Cicero, Quintilià i altres. El seu anvers està dedicat majoritàriament a emperadors romans, mentre que el seu revers sol referenciar acrisolades virtuts imperials: *Pax*, *Concordia*, *Pietas*, *Equitas*, *Iustitia*, *Seguritas*, *Tranquilitas*, *Felicitas* ... També n'hi han de dedicades, encara que en menor quantitat, a les seves consorts, els reversos de les quals són exponents casi sempre de valors domèstics, com *Fecunditas*, *Laetitia*, *Pudicia*, *Salus* ...

L'eximi historiador de l'art, Francis Haskell, planteja d'una forma magistral diversos problemes en torn de la història metàl·lica, i un de fonamental és si les medalles es poden emprar com a documents històrics, i fins a quin punt la imatge representada es verosimil. No es la finalitat d'aquesta recerca aprofundir ara en aquestes qüestions, però si que vull plantejar, encara que d'una forma breu, alguns casos en torn de la verosimilitud d'alguns personatges, representats amb diferents fisonomies, com es el cas de l'emperadriu Faustina i de l'emperador Adrià. (Fig. 8 i 9)

Fig. 8 - Medalles dedicades a Faustina, Antonio Agustí, *Dialogos de Medalles* Tarragona: Felipe Mey, 1587.

Fig. 9 - Medalles dedicades a Adrià. Antonio Agustí, *Dialogos de Medalles*
Tarragona: Felipe Mey, 1587.

ELS REVERS DE LES MEDALLES

Si les efigies imperials, més enllà dels problemes esmentats, van tenir un resó especialment molt important en el camp de la retratística, els revers de les medalles van constituir una rica font per el coneixement de la història de Roma, de la seva arquitectura, de la seva mitologia³⁶ .... Per altra banda, les representacions de les figures abstractes, com és ara la *Clementia*, la *Pietas*, la *Fecunditas*, la *Victoria*, la *Pax*, etc. van modificar substancialment el llenguatge al·legòric i emblemàtic de l'època, incidint

36. Alguns dels investigadors que s'han plantejat les relacions entre història metàl·lica i història de l'art són BERMEJO, Virgilio, "En torno a los resortes de la imaginaria política en la Epoca Moderna. Numismática y medallística en la iconografía de Felipe II", en *Lecturas de Historia del Arte IV*. Vitoria, 1994. BARDON, Françoise, *Le portrait Mythologique a la cour de France sous Henry IV et Louis XIII*. Paris: A. et J. Picard, 1974. LÓPEZ TORRIJOS, Rosa, « Las medallas y la visión del mundo clásico en el siglo XVI español », en la *Visión del mundo clásico en el arte español*. Madrid: Alpuerto, 1993.

37. LAMARCA RUIZ de EGUILAZ, Rafael, "De la moneda al emblema. Un precedente iconográfico en el género de la literatura emblemática", en *Literatura emblemática Hispánica*. I Simposio Internacional. La Coruña: Universidad de la Coruña, 1996.

en tractats tan fonamentals com el de Cesare Ripa³⁷. El mateix Agustí assenyala la importància dels revers com a font del mite àntic i de la història de Roma “... hay en estas medallas gran muestra del perfecto dibujo y postura de todos los personajes y cosas que se representan tan al natural que no puede hacerse mejor. Estan algunas de bajo y medio relieve tan vivas como en las perfectas estatuas estan las enteras”³⁸. Així mateix també assenyala que els revers poden ajudar a “*invenciones que muchas veces son menester para ornamento de una fiesta publica en la entrada o coronación de un principe ... para justas o torneos o mascararas costosas o para pintar un palacio de un señor o en un edificio publico o particular ...*”³⁹.

Agustí també manifesta que els revers de les medalles es nodreixen de diverses fonts literàries, fet que te com a resultat que el mateix motiu o símbol es representi de distintes formes, com és visible en els exemples que a continuació presentem.

LA VICTÒRIA

Donzella alada que porta en una mà, una palma, i a l'altre una corona de llaurer. Les ales simbolitzen la lleugeresa, la palma la fama, i el llaurer la victoria⁴⁰. (Fig.10).

Fig. 10 - La Victòria. *Dialogos de Medallas*, 1587.

38. AGUSTI, Antoni, *Dialogos*, p.18

39. AGUSTI, Antoni, *Dialogos* , p. 87.

40. AGUSTI, Antoni, *Dialogos*, p. 54

CONCÒRDIA

Freqüentment es representa aquesta figura femenina amb una patera a la mà dreta i a l'altre una cornucòpia. La patera fa referència al món sagrat, mentre que la cornucòpia assenyalava l'abundància que procedeix de la pau i la concòrdia. En algunes medalles es veu la cornucòpia duplicada, fet que indica major abundància i fertilitat. En altres reverss està de peu al costat d'una columna, situació que indica que la Concòrdia es ferma, mentre que en altres està davant d'una ara, representació que l'assenyalava com a divinitat⁴¹. (Fig. 11).

Fig. 11 - La Concòrdia. *Dialogos de Medallas*, 1587.

PAU

En alguns reverss la Pau està cremant una pila d'armes. A altres està representada com una donzella que porta una branca d'olivera a la mà, mentre que a l'altre hi ha una cornucòpia o el caduceu. La cornucòpia, dins de la qual hi ha espigues, raim i altres fruites, fa referència a la banya del toro Acheloo, la qual es va trencar lluitant amb Hercules i les nimfes la van omplir de fruits. Altres vegades es representa com una donzella que porta

41. AGUSTI, Antoni, *Dialogos*, p. 44

el caduceu lluitant amb una serp eriçada, que simbolitza la guerra, mentre que amb l'altre ma es vela la cara i es tapa els ulls⁴². (Fig 12)

Fig. 12 - La Pau. *Dialogos de Medallas*, 1587.

ANCORA I DELFÍ

Aquest revers és un dels més coneguts i divulgats. S'atribueix a August i sembla que exemplifica un dels seus lemes més coneguts: el 'Festina Lente', que significa 'Fes lentament les coses urgents'. Tanmateix, als *Dialogos* no és reproduïx la medalla augustea, sino una altra de Vespasià, el qual, com també altres emperadors, va emprar el símbol de l'Ancora i el Delfí. Però Agusti, fent honor al seu celebrat rigor, manifesta clarament: "Yo no la visto (la medalla d'August). Pero bien se que era de Augusto y que Tito hacia medallas con esta empresa de la ancora con el delfín ..." ⁴³. (Fig. 13)

Fig. 13 - Ancora i Delfí. *Dialogos de Medallas*, 1587.

42. AGUSTI, Antoni, *Dialogos* , p. 45

43. AGUSTI, Antoni, *Dialogos* , p. 32.

RETRAT D'ANTONI AGUSTI

No pretenenc ara oferir un estudi exhaustiu dels diversos retrats de Antoni Agustí⁴⁴, sino centrar-nos fonamentalment en el que apareix a l'exemplar de la Hispanic Society.

Al final dels *Dialogos de Medallas*, i en una fulla enganxanda al quadernet sense numerar, s'inclou l'efigie calcogràfica d'Antoni Agustí, de gravador anònim. La figura esta inscrita dins d'un marc el·líptic al voltant del qual hi ha una inscripció amb caràcters grecs 'ANT. ΑΥΓΟΥΤΩΙΝ * ΕΠΙΣΚ*ΙΛΕΡΔ*ΕΤ*ΝΒ', la qual fa referencia a Antoni Agustí, de 52 anys, com a bisbe de Lleida. (Fig. 14). Es molt probable que aquest gravat sigui reaprofitat de una publicacio editada a Lleida, cosa molt habitual a l'epoca. A la part superior de la fulla és llegeix: "Ant. Augustinus. Archieps. Tarrac. Annorum LII"

Fig. 14 - Retrat d'Antoni Agustí. Anònim. *Dialogos de Medallas*, 1587.

44. Sobre els retrats d'Antoni Agustí remetim als treballs pioners de BARCIA, Angel M^o, *Catálogo de los retratos de personajes españoles que se conservan en la seccion de estampas Bellas Artes de la Biblioteca Nacional*. Madrid: Est. Tip. de la viuda e hijos de M. Tell, 1901.. LOPEZ SERRANO, Matilde, "Iconografía de Antonio Agustín", *Numario Hispánico*, 1952, T.I núms. 1 y 2, p. 11-32.

La representació d'aquest príncep de l'Església se ha de interpretar com una prova més de la seva extraordinària valua intel·lectual, ja que no tots els erudits i 'connaisseurs' mereixien passar a l'immortalitat d'aquesta manera. L'efigie esta revestida amb la capa pluvial, profusament decorada i amb un fermall en el qual hi ha una estrella de set puntes que fa referència a l'escut heràldic dels Agustí.

Fig. 15 - Retrat d'Antoni Agustí. Anònim. *Dialoghi intorno alle medaglie*, 1592.

Des del punt de vista formal cal subratllar que el tractament compositiu recorda al que rebien les medalles⁴⁵. El burí, encara que accentua amb força els trets fisionòmics del culte humanista, no deix de ser bastant regu-

45. Sobre la composició del retrats es pot consultar, entre altres, a ZAPPELLA, Giuseppina., *Il ritratto nel libro italiano del Cinquecento*. Milano: Editrice Bibliografica, 1988. SANTORO, Marco, *Stampa in Italia nel Cinquecento: atti del convegno*, Roma, 1989. POMMIER, Edouard, *Théories du portrait*. Paris: Gallimard, 1998.

lar. Tanmateix, aquest retrat va gaudir d'una considerable fortuna crítica, ja que és va convertir en una de les fonts més usuals per representar Agustí, com així es veu, per exemple, en el frontispici dels *Dialogos de las Armas y Linages* de Gregorio Mayans y Siscar⁴⁶, realitzat per Juan Bernabé Palomino (1692-1777). Aquest gravador que també manté l'espai el·líptic de la composició, ennobleix notablement els trets fisionòmics de l'arquebisbe tarragoní, la categoria del qual queda subratllada per un epigrama del poeta llatí Marcial, un dels seus autors preferits i freqüentment citat als *Dialogos*: “*Ars utinam mores animumque effingere posset. Pulchrior in terris nulla tabella foret. Martial. Lib. X. Epig.32*”. (Fig. 15).

Fig. 16 - Retrat d'Antoni Agustí. Joan Bernabé Palomino.
Dialogos de las Armas y Linages, 1734.

46. MAYANS I SISCAR, Gregorio, *Dialogos de las Armas i Linages* .... 1734.

Vid. PALOMINO, Juan Bernabé, Retrato de Antonio Agustin. . Vid. PAEZ RÍOS, Elena, *Repertorio de Grabados Españoles*. Madrid:Ministerio de Cultura. Dirección General del Libro y Bibliotecas, 1987. Vol. I. n° 239-5.

Si ara es comparen aquests dos retrats amb un tercer que il·lustra el frontispici de l'edició de Roma de 1592⁴⁷ s'observarà la diversitat de conceptes subiacents en ells (Fig. 16).

A diferència dels dos anteriors, el gravat romà, d'autor també desconegut, capta a Agusti frontalment. I encara que segueixi la tradició compositiva del retrat oval i empri la inscripció: "*Antonius Augustinus Archiepisc. Tarraconen.*", no hi ha dubte que té una intenció molt més fastuosa i celebrativa que els anteriors retrats. Aspecte evident en la rica ornamentació de roleus i diversos elements decoratius que enmarquen la figura, com el 'putto' amb les ales desplegades a la part superior. Mentre que a l'inferior apareix el capelo i les borles episcopals sobre l'escut, flanquejat per dues cornucòpies amb fruites, sens dubte una clara referència a la fecunditat del seu geni. Antoni Agusti, en els tres retrats, està representat en el zenit de la seva maduresa intel·lectual, però si en els gravats de l'exemplar de New York i de Madrid s'el capta enfatitzant sobretot la seva dignitat eclesial, en el de Roma es brinda una perspectiva molt més secular, representant-lo com un antiquari, un intel·lectual, un savi humanista del Renaixement.

---

47. AGUSTIN, Antonio, *Dialoghi intorno alle medaglie ...* . Roma: 1592.